Pedagogia contra caciquisme: *La farsa*, d'Àngel Guimerà

Francesc Xavier Vall i Solaz (Bellaterra)

Summary: *La farsa* was premiered at the Romea theatre on January 31, 1899, but, as it is demonstrated in the article, was conceived at least in 1892. Despite its dramatic nature, Àngel Guimerà presents this work as a «comedy», among other reasons, to enhance its explicit satire of the political system of the Restoration, especially of caciquism and electoral fraud. In a contemporary Catalan urban setting and by means of an honest teacher whom a cacique wants to manipulate, the relationship between intellectuals and society is also considered. Guimera's perspective is that of the Lliga de Catalunya (League of Catalonia), which was part of Unió Catalanista (Catalanist Union), but with a personal vision, ethical and deliberately idealistic. It is embodied through his characteristic theatrical resources, beyond the most conventional political theater. The reception of the work, despite the acceptance of the public and the praises for the performance, was mixed, often depending above all on ideological issues, but also on the assessment of the verisimilitude, particularly of the teacher character.

Keywords: Àngel Guimerà, *La farsa*, Restoration, political theatre, education, intellectual

Received: 27-08-2024 · Accepted: 16-02-2025

1 Introducció

Josep Maria Poblet (1967: 73) considerava *La farsa*, estrenada al Teatre Romea el 31 de gener de 1899, «oblidada». Avui dia la hiperbòlica apreciació és menys certa gràcies a estimables aportacions que aniré citant, però continua essent de les obres de Guimerà menys estudiades, tot i l'adscripció a l'època considerada de «plenitud». D'altra banda, només se'n coneix una publicació solta: la de l'any de l'estrena, per la Impremta de la Renaixensa (Guimerà, 1899). La tindré en compte, igual que dos manuscrits de l'Institut del Teatre (Col·lecció Artur Sedó, 43 i 239), encara que citaré a partir de les obres completes per unificar les referències. S'ha aplegat també en una selecció del seu teatre (Guimerà, 2020: 157–210).

Licensed under Creative Commons Licence
CC BY-NC-ND

Zeitschrift für Katalanistik 38 (2025), 339–362
https://doi.org/10.46586/ZfK.2025.339-362
ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276

La farsa se situa en l'època contemporània i en «una ciutat de Catalunya» indeterminada (Guimerà, 1978: 801). Fa pensar, però, en Barcelona la referència a l'Eixample, en què el candidat Llargas té una casa «amb una punxa» al capdamunt (Guimerà, 1978: 807).[1] S'hi satiritza el corrupte sistema de la Restauració (caciquisme, bipartidisme alternant, tupinades...) –censurat per molts a l'època, també en diverses obres literàries–, des dels posicionaments de la Lliga de Catalunya, integrada en la Unió Catalanista, però amb plantejaments personals.

Se n'ha comentat sobretot el vessant polític, amb diversos matisos. Així Josep Miracle (1958: 430) considera aquesta obra fruit «d'haver vist massa de la vora la política activa». Xavier Fàbregas (1969: 221; 1971: 195–196) precisa que Guimerà, com a «home d'ordre», però «honest», planteja la sàtira des de l'àmbit de «la moral individual», refusant la «corrupció», però acceptant la «pseudodemocràcia». Replicant-lo, Joan Tomàs Martínez Grimalt (2016: 216–217) assevera el «compromís de Guimerà contra el sistema caciquil i el torn pacífic» i a favor del «parlamentarisme» i la «democràcia». En canvi, Jeanne Moisand (2013: 291) creu que «Guimerà y met en scène le credo catalaniste sur la perversité du suffrage universel, contre lequel les *Bases de Manresa* […] demandent […] un suffrage corporatiste».

En l'article, tot i tocar també aquesta qüestió, a més d'aportar noves dades sobre la gènesi, la difusió i la recepció de *La farsa* i analitzar-ne la denominació de «comèdia», se n'estudia sobretot el mestre protagonista en relació amb les concepcions pedagògiques de l'època, en què es produeix una gran pugna ideològica també en l'ensenyament (Tahull / Montero / Molina, 2016), la presència d'aquest estament en el teatre i l'inici de la projecció de la figura de l'*intel·lectual*, en un sentit més estricte, tot i que, com és obvi, comptava amb nombrosos precedents.

Guimerà va néixer precisament l'any en què es va promulgar el Pla Pidal, que uniformitzava l'ensenyament públic i l'adscrivia als municipis, el 1845. El 1857 el va complementar la Llei Moyano. Encara que no ens podem deturar a descriure la situació de l'educació al XIX, que comença a disposar ja d'abundant bibliografia, convé remarcar-ne la precarietat d'equipaments; el pagament sovint miserable i demorat dels docents (inferior per a les mestres i depenent de la localitat), que els porta a la pluriocupació

1 En la primera edició (Guimerà, 1899b: 33–34), figura el castellanisme «Ensanxe». La descripció de la casa caricatura l'arquitectura modernista. Així i tot, la que la família Aldavert, amb què vivia Guimerà, s'havia fet construir el 1890 per Bonaventura Bassegoda a Matadepera respon a aquest moviment i té un pinacle.

(Barrassa, 2011); l'absentisme dels alumnes més pobres; les limitacions de l'educació femenina –tot i iniciatives igualitàries, com les de diverses mestres relacionades amb el Vendrell (Oliveres, 2022: 19–23) o d'Isabel Vila i Pujol–; la marginació del català...

2 Guimerà i la política

La família de Guimerà va ocupar càrrecs polítics al Vendrell. Així, el besavi en va ser alcalde, de 1809 a 1810, i el pare regidor, de 1856 a 1857, any en què va ser segon tinent d'alcalde i va formar part de la comissió d'obres públiques (Oliveras, 2024a: 70 i 74). Àngel Guimerà va participar en la direcció del Centre Català, la Lliga de Catalunya i la Unió Catalanista (Coll / Llorens, 2000: 157–158). Bacardit (*apud* Guimerà, 2020: 572) ha remarcat ja que el 1886 es va presentar a les eleccions generals amb Joan Josep Permanyer i Pere Pascual en una candidatura del Centre Català i que, en una carta del 8 de març de 1898 (Guimerà, 1978: 1491), va manifestar que, de no ser a Madrid, «treballaria tant com podria» a favor de la candidatura per a diputat del primer, com feia Pere Aldavert.

No puc entrar en la complexa qüestió de la ideologia de Guimerà i dels seus correligionaris, que ha estat objecte de diverses aproximacions, ni raportar les nombroses consideracions polítiques dels seus articles i discursos –oblidats alguns dels dispersos–, amb crítiques al sistema de la Restauració (Anguera, 1999: 145–148). Convé destacar, però, que Guimerà (1978: 1226 i 1230), com a president de la Lliga de Catalunya, en la sessió inaugural del 9 de novembre de 1889, qualifica de «farsa del dia» «el sufragi universal» i condiciona la participació al fet que ho sigui veritablement, circumstància que no creu que es produeixi almenys a Barcelona.

De totes maneres, el 29 de maig de 1893, en l'Assemblea de la Unió Catalanista a Reus, tot i insistir en «la gran farsa» i donar la raó, fins a cert punt, a la voluntat anarquista d'enderrocar-ho «tot» per «reedificar», proclama el «deure rigorosíssim i sagrat» del catalanisme de «prendre part, de primer, en les lluites electorals de la política, i després dins dels municipis, de les diputacions provincials i dels Cossos legislatius del centre» (Guimerà, 1978: 1216), declaració refermada, evocant-la, el 26 de maig de 1901 en l'Assemblea de Terrassa (Guimerà, 1978: 1277).

Cal destacar una proclama de Guimerà (1899a; Cattini, 2019: [49]–[50]) publicada, pocs dies abans de l'estrena de *La farsa*, en *La Renaixensa*, en què insisteix en el fet que els catalanistes, que abans eren «quatre» i ara són «legió», s'han de desmarcar dels partits espanyols:

> Lluny som de tots los partits polítichs. [...] No volém pactes ni contractas sino ab nosaltres mateixos. No volém associacions directas ni indirectas ab sagastins, ni ab polaviejistas, ni ab carlins, ni ab republicans, ni ab los d' en Nocedal, ni ab los d' en Silvela... [...] Ser d' un partit polítich espanyol voldría dir tenir lo gefe á Madrid y d' ell rebre las inspiracions y las ordres. Las inspiracions las hem rebudes del nostre país y las ordres nos las dona tantsols la nostra conciencia [...] Als gefes dels partits polítics de Madrid no 'ls sosté l'esperit d' un poble, sino las conveniencias mútuas, las eleccions tramposas, las Corts mentideras, la osadía dels uns y la cobardía dels altres, la impunitat dels crims y la distribució de les contribucions entre 'ls defensors y compares de la causa. [...] Ab nosaltres vindrà (ja va venint) tot lo que es noblesa y abnegació, tot lo que no s' abat ni s' arrossega, tot lo que s'indigna davant de la degradació pública, tot lo que no ha volgut envilirse devant del absolutisme criminós dels cacichs [...] Som los que 'ls pobres d'esperit ne diuen exagerats, som los que 'ls vividors de la política 'n diuhen somniadors, som los que los egoistas ne diuhen los de ideas perillosas.

3 El teatre polític

En la plasmació teatral de la política, Guimerà disposava de nombrosos precedents, alguns ben pròxims, part dels quals han estat estudiats. No en faré una comparació detallada, però, *grosso modo*, tot i la similitud d'alguns recursos, molts dels quals havien esdevingut convencionals, altres són característics de la dramatúrgia guimeraniana.

Val a recordar que Guimerà havia plantejat la qüestió anarquista en els drames *En Pólvora* i *La Festa del Blat*, que Bacardit (*apud* Guimerà 2020: 573) considera que disten de «la clara voluntat de fer una obra "de tesi"», que relaciona amb Galdós, de *La farsa* o *L'Eloi*. A més, en *Terra baixa*, havia blasmat ja un cacic, si bé en un marc rural i sense referències polítiques explícites. D'altra banda, potser *La farsa* va estimular altres obres, com *Lluita de cacics, o L'elecció de regidors. Sainete de males costums*, estrenat, també al Romea, el 21 d'octubre de 1901, del vendrellenc Ramon Ramon i Vidales, parent i amic de Guimerà (Bofarull, 1989: 407; Bofarull *et al.*, 2018: 123; Ramon, 1902; Martínez, 2016: 212–220; Oliveras, 2017: 18 i 79).

4 La gènesi i la difusió

La farsa figura en un plec del fons Guimerà inventariat com a «sinopsis argumentals i notes de treball» (Biblioteca de Catalunya [BC], 5/14, <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/792> [22.08.2024]), en què abunden projectes, en bona part no realitzats (amb blau, s'hi ha retolat «Títols d'obres» i s'han escrit les primeres idees, però s'hi ha continuat amb negre). Ha de ser posterior a la concepció de la Nuri de *Terra baixa*, perquè

a l'inici s'hi compara un personatge de *La cuca de llum* per la seva «ignocencia» (f. 1r). Al f. 2v, s'hi ha ratllat «*Lo cacich*. Es *La farsa*». Aquest apunt segueix un altre, també ratllat: «*La filla de la* [article sobreescrit corregint «del»] *mar*. Es la mateixa obra que *La taberna del moro*». A continuació, s'hi ha anotat «don Juan [paraula afegida a l'interlineat] Tenorio á Catalunya». Aquest projecte és relacionable amb *«Lo Maco d'Andara*» (f. 1v, repetit canviant l'article per «El»), qualificatiu aplicat a Pere Màrtir en *La filla del mar* (Guimerà, 1975: 1476). Totes aquestes notes s'han escrit amb tinta negra, però es troben sota el títol amb blau «*La taberna del moro*». Hi ha encara alguna altra apuntació relacionable amb *La filla del mar*, que, pel plec, podríem pensar que és anterior a *La farsa*, si bé es va estrenar mesos després, el 12 de setembre de 1899 a Buenos Aires (Martori, 2024: 32–33). A més, en una carta del 2 de març de 1896 Guimerà ja havia manifestat a María Guerrero i Fernando Díaz de Mendoza la intenció de fer una obra de tema mariner, ambientada en la Barceloneta, que confiava lliurar-los al juliol (Guastavino, 1969: 71–72).

De totes maneres, ja el 1892 el diari tortosí *Los Debates* 1218, 5 de gener, 1, havia revelat que Guimerà, a més de la tragèdia històrica *L'ànima morta*, que es va estrenar el 14 de maig al Novetats, ja tenia «en cartera» «una comedia de costumbres políticas, "La farsa"», notícia que es repeteix en altres publicacions.[2] Anys després, el 10 de juliol de 1897, *Lo Teatro Català* 338, 3, anuncia que Guimerà «està escribint un drama que 's titulará, segons diuhen, *Lo cacich*», bo i postil·lant «Veyam si escullirá per' protagonista á algún catalanista fi de sigle», i la seva escissió *Lo Teatre Regional* 283, 215, especifica que l'obra és «de costums casolanas».

El mateix dia *Lo Mestre Titas* 3, 2, informa també que s'estrenarà «prompte» «*Lo cacich*», «drama» que «passa a Catalunya» i té per «objecte» «combàtrer lo caciquisme», de manera que el polític conservador «don Manuel [Planas i Casals] no faltarà a contemplar-se» el «retrato». Remet a la caricatura de la portada, en què apareix traspassat per la daga d'una dama amb la cimera i un còdex amb la paraula «FURS». La segueix una comitiva, encapçalada per Guimerà, d'homes amb barretina, com en la cèlebre manifestació d'aquell any. Mentrestant, el cacic trepitja unes donzelles que personifiquen la moralitat, la justícia i la llei electoral. L'escena es presenta

2 *La Semana. Revista de Teatros y Espectáculos* 13, 2-3-1892, de Cienfuegos, afirma que es publicarà amb el pseudònim de «Juan Antón», però s'ha de tractar d'una confusió amb la narració esmentada tot seguit, «El Nen Jueu» (figura en *Teatre Català. Retalls de premsa*, BC, A-XXVI 7-4º, f. 169r).

com una il·lustració de l'última escena de l'«inèdit» drama de Guimerà, del qual se cita un fragment, que ha de ser apòcrif:

> —Oh! Mira'm fit a fit, malehit monstre.
> —Pietat! —Pietat per tu? T' ha arribat l'hora.
> Mos fills y jo venjar volem l' ofensa;
> Massa qu' havem sofert ton despotisme.
> Aquests, mos ciutadans, volen rentar-se
> sas mans ab sang, com teva, vil e impura.
> Caiga sobre de tu, d'un poble l'odi!
> Prepara' t a morî... Hereu Pantorrillas!!

Aquest renom, que correspon al polític conservador Manuel Planas i Casals, s'inspira en el del canovista castellonenc Tiburcio Martín, l'«Abuelo» o «Agüelo» «Pantorrillas». El teatre guimeranià, que, com ha estudiat sobretot Martori (2000; en curs de publicació), ha estat objecte de diverses paròdies, fins i tot és parodiat, doncs, abans de conèixer-se'n el text. De fet, *La farsa* va ser «tema de conversa en els centres polítichs, literaris i artístichs de Barcelona» ja abans de representar-se (Bernad, 1899: 29).

El 7 d'agost, en *Lo Teatre Regional* 87, 242, Manuel Marinel·lo, amb el conegut pseudònim d'«A. Llimoner» (Manent / Poca, 2013: 19) es refereix també a *La farsa*, retraient, a més, que el «primer trágich de Catalunya, tant aviat porta calanyés com barretina», en al·lusió a la projecció castellana de Guimerà. De primer, atribueix la filtració als «amichs» de l'autor i ironitza sobre si serà més aviat de «malas costums» i s'inspirarà en «l'*Hereu Pantorrilles*», «l' amo de la provincia, el senyor feudal per essencia, per presencia y per potencia, el *factotum* del Gobern Central» («tan important» almenys com «Said [de *Mar i cel*], l' Albert [de *La boja*], el *Rey y Monjo* [Ramir], *en Pólvora* [Marcó] y en Menelik [de *Terra baixa*]»), o «*Pepe el Huevero* [José Díaz de Velasco]». Marinel·lo bromeja que el títol seria més adequat per a una «obra de màgia» que per a un «drama tràgich realista», ja que, encara que el caciquisme causi moltes tragèdies, el seu «fort» és la «*cartomància*» («l'art de col·locar els amichs pel medi d' una *carta*») o la «prestidigitació» («fer perdre'l prestigi per medi de la difamació política»).

Diverses publicacions, com el *Diario de Barcelona*, 7 de setembre, 10414, anuncien, falsament, que *Lo cacic* es representarà al Romea a l'inici de la nova temporada. En una carta a la família Aldavert del 8 de març de 1898 Guimerà (1978: 1491) explica que, després d'assajar *El padre Juanico*, estrenat al Teatro Español de Madrid el 18 i, en català, el 4 d'octubre al Romea (Martori, 1995; Aulet, 2000), arregla i dicta «al Lluís [Noguera i Vila]» «la

comèdia» que ha de lliurar també a aquest teatre, a la qual encara no ha trobat títol, desestimat el de *La tupinada*, per «ordinari». *L'Atlàntida* 47, 2 de març, 3, fa saber que *Lo cacic* ha estat lliurat al Romea, però *Lo Catalanista* 630, 17 d'abril, 7, n'anuncia l'estrena «pròximament» ja amb el títol definitiu, que, de fet, és el primer conegut. No va ser-s'hi a temps, però, aquella temporada, que, inusitadament, va finalitzar l'1 de maig (*L'Atlàntida* 40, 23 d'abril, 8).[3]

Aquesta revista (64, 2 de desembre, 7) anuncia que s'estrenarà «passat» Reis, però després (70, 13 de gener de 1899, 13) informa que encara es troba «en assaig». Finalment, aquesta i altres publicacions van poder donar-ne la data de l'estrena: el dimarts 31 de gener, a la vetlla. Al Romea se'n faran quinze representacions (Moisand, 2013: 292), alguna promoguda per societats. En el repartiment (Guimerà, 1978: 799) destaca Enric Borràs, que va dirigir la companyia i va interpretar el mestre protagonista.

La farsa es va escenificar en altres ciutats, com Mataró (*La Veu de Catalunya*, 19 de juliol, 2). No consta que es traduís, tot i que es volia representar la temporada següent a Madrid (*La Publicidad*, 17 setembre, 3). Com ha conjecturat Gallén (2022: 35), no devia encaixar, però, amb «els interessos ideològics i estètics» de María Guerrero i Fernando Díaz de Mendoza. A més, Guimerà va enviar-ne dos exemplars a Antoni Moragas, que, per encàrrec de Giuseppe Soldatini, va traduir *Terra baixa* a l'italià (BC, fons Guimerà 33, epistolari 3; <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/5054/rec/3> [22.08.2024]).

5 «Comèdia», en tres actes

Guimerà, a més d'incorporar aspectes còmics als drames (Bacardit, 2009), ja havia qualificat de «comèdia» les peces en un acte *La sala d'espera* i *La Baldirona* (Gallén, 1997). En el fons Guimerà de la BC es troba algun projecte d'obra jocosa, com la comèdia en tres actes *Les fines*, que figura al plec

3 *Lo Teatro Regional* 341, 20 d'agost, 276, informa que Guimerà, a més de tenir en cartera una altra obra, ha donat al Romea *Lo mar blau*. Si no és del tot desconeguda, pel substantiu, es podria pensar en *La filla del mar*. Potser, però, es tracta d'una confusió amb el projecte *Lo mon blau*, que al plec citat es descriu com un «Drama entre obrers que van ab blusa blava» (f. 2r, <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/793> [22.08.2024]). Aquesta obra no es va arribar a estrenar, si bé se'n conserva un esborrany (BC, 5/5, <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/2882/rec/7> [22.08.2024]). Encara que alguns noms dels personatges van ser reutilitzats per a *L'aranya,* Guimerà continuarà anunciant-la com projecte en curs.

esmentat (f. 2r, <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/793/rec/1> [14.08.2024]) o *L'escapada* (BC, fons Guimerà, 5/13, <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/1936> [22.08.2024]). A més, *La Dinastía*, 13 d'octubre de 1892, 3, va anunciar l'estrena al Novetats de dues comèdies en un acte (*L'exprés* i *La col·lecta*) i *La Escena Catalana* 51, 21 de setembre de 1907, 5, va informar que Guimerà té «per estrenar» una comèdia i un drama.

Ja en el seu temps va sorprendre que *La farsa* fos subtitulada «comèdia», en lloc de *drama*, contrastant amb l'adscripció de les altres obres d'aquell període. A Miracle (1958: 399) li estranya sobretot per l'execució del «*cacique*» (Guimerà, 1978: 804) Baltasar llançat per la finestra, per bé que es fa d'una manera grotesca, com a rèplica a la proposta d'«anar al carrer» i cridant «tothom» «al pillet!, al mal home, al lladre, al farsant!» (Guimerà, 1978: 846). Guimerà, com va manifestar a propòsit de *Terra baixa*, en què s'executa ja l'amo, era conscient que aquesta mena de justícia poètica agradava a l'espectador (Vall, 2024: 16–17; Bacardit, 2006).

Fàbregas (1969: 221; més matisadament, 1971: 83) fins i tot qualifica *La farsa* de «tragicomèdia». En remarca l'extracció humil dels personatges i que «és l'obra d'aquest període» amb «un major domini d'elements realistes» (Fàbregas, 1971: 38), mentre que Bacardit (2023: 106) en ressalta «el mestratge assolit per Guimerà a l'hora de presentar la realitat quotidiana en la línia del costumisme». En tot cas, l'obra té una intenció excepcionalment satírica, que potser va voler subratllar amb l'adscripció a la comèdia. Sigui com sigui, obliga a integrar els aspectes tràgics en una visió predominantment jocosa. Curet (1967: 280) ha arribat a considerar, hiperbòlicament, que «la introducció de certs personatges d'un to grotesc evidentment exagerat» fa que l'obra no acusi «quasi gens, ni en el fons ni en l'expressió, la personalitat d'Àngel Guimerà».

D'altra banda, el terme *farsa* correspon també a un gènere teatral còmic, que es representa en *El fill del rei* (Guimerà, 1975: 284). De totes maneres, pren un sentit figurat d'ús comú. Emmarcat en el *Theatrum mundi*, prolifera, sovint aplicat a les convencions socials i a la política i, particularment, al frau electoral (ho il·lustra abundantment la premsa de l'època). No calia, doncs, que Guimerà s'inspirés en el títol homònim amb què Ventura de la Vega va traduir el de la comèdia en cinc actes que Eugène Scribe (1848) havia titulat *Le puff, ou mensonge et vérité*.

No entraré en una anàlisi argumental detallada, per a la qual em remeto a Fàbregas (1971: 226–228), Moisand (2013: 291–292) i Ciurans (2016: 134–141), que qualifica de «tintinescos» la parella de municipals, Méndez i

Menéndez, perquè el joc de cognoms s'avança al dels cèlebres agents Dupont i Dupond. Guimerà, a més de poder inspirar-se en models reals, podria estar influït particularment per Emili Vilanova, que anomena igualment Menéndez el municipal, que s'expressa també en castellà, del quadre de costums «A casa de l'alcalde» (Cassany (ed.), 1987: 100–112), si bé els guàrdies de Guimerà, tot i no estar-se de fer gala de la seva exigua autoritat, són més bonhomiosos.

Bernad i Duran (1899: 31) destaca algunes escenes: I acte (II, III, IV i XI) i II (V i VI) i els personatges secundaris de Pelegrina Marieta Claudiona, Remedios i «els ridiculíssims» Baró i Fruitós, que protagonitza el gag del «"part del cotillayre"», fent al·lusió al refrany grec recreat per Horaci relatiu a les muntanyes que van donar a llum un ratolí. Cal destacar també la comicitat de voler lluir la safata en l'escena XVI del II acte.

6 El pedagog en el teatre

Igual que abunda el personatge de l'estudiant, existeixen nombroses obres en què apareixen docents, sovint mestres, a vegades com a protagonistes. Cándido Ruiz Rodrigo (1997), que n'ha estudiat el tractament en la literatura castellana de la Restauració, particularment en Galdós, n'ha remarcat l'escassa formació, la misèria i les esperances regeneracionistes.[4]

Em limitaré a comentar breument un parell d'obres catalanes anteriors a *La farsa*, en què, a diferència seva, el tema pedagògic predomina sobre el polític i que incideixen sobretot en la precarietat econòmica del mestre: *Lo mestre de minyons*, de Josep Feliu i Codina, i *Lo sacerdoci del magisteri*, de Bartomeu Carcassona.[5] Es pot considerar que Guimerà ha volgut, idealistament, que el protagonista no sofrís aquestes servituds econòmiques, que podrien limitar la seva dignitat, però ho fa versemblant que els mestres de ciutat estaven més ben pagats.

6.1 *Lo mestre de minyons*, de Josep Feliu i Codina

En alguna sessió, *La farsa* es va representar juntament amb aquest quadre en un acte, que s'havia estrenat al teatre del Bon Retiro el 27 de juliol de 1876. Com s'hi indica (Feliu, 1896: portada), s'«ha arreglat en vers a la

4 Tinc presents altres estudis sobre la figura del mestre en altres literatures.

5 Bernabé Llorens Collell (1894: 7) va estrenar el 31 de març de 1894 al Teatre Goula de Sant Feliu de Guíxols el monòleg «original» en vers *Lo mestre d'escola*, en què es presenta el protagonista també com a «molt pobre».

escena catalana», ja que, tot i que no s'hi explicita, es tracta d'una adaptació del vodevil, també en un acte, però en prosa (exceptuant alguns versets), de Lockroy i Anicet-Bourgeois (1841). El primer pseudònim correspon a Joseph-Philippe Simon, mentre que el segon encobreix escassament Auguste-Anicet Bourgeois (Heylli, 1887: 257 i 19). La versió catalana, més enllà de l'anhel d'un augment de sou del protagonista de l'obra francesa, accentua la misèria dels mestres, tot i ser «columnes del Estat» (Feliu, 1896: 11), de la qual és culpa el govern (Feliu 1896: 4): l'aula és «pobríssima ab honors de corral», la família del mestre Colom (l'únic tractat de «senyor» en el repartiment) passa «gana», ell ha de treballar també en altres feines, deu el pa de catorze mesos, vesteix pobrament... (Feliu, 1896: 3–5). L'obra es clou amb un al·legat del protagonista demanant que es pagui el mestre, ja que és «la pilastra, la torre de las modernas nacions» (Feliu, 1896: 32).

La capella i la palmeta del decorat suggereixen, respectivament, la religiositat i la disciplina tradicionals (Feliu, 1896: 3 i 7). La política no hi és, però, molt rellevant, encara que Colom, burlescament, presagia que, si fessin regidors els seus alumnes, no sabrien comptar (Feliu, 1896: 9) i recomana a una mare que amenaça de treure el fill de l'escola que el porti «á ser diputat», consell al qual replica que se n'escullen «de mès tontos» (Feliu, 1896: 14). De fet, el diputat fa «posat» de ser-ho mentre el mestre encobreix la ignorància dels alumnes enganyosament (Feliu, 1896: 7).

6.2 *Lo sacerdoci del magisteri*, de Bartomeu Carcassona

Aquesta comèdia en un acte i en vers va ser premiada en el Certamen de la Verge de les Mercès el 1879, amb el títol de *Los sacerdots d'avui*, i estrenada al Teatre del Bon Retiro el 2 de maig de 1885. Remarca sobretot l'extrema pobresa d'un mestre, que no vol resoldre-la casant la filla amb l'alcalde. Se situa en «un poblet cualsevol de la Provincia de Barcelona durant lo hivern de 187...» (Carcassona, 1885: 5). El mestre municipal viu en una «baixos d'una casa mòlt pobra, habilitats per escola de primeras lletras» (Carcassona, 1885: 5).

Pere Sadurní ha determinat ser mestre perquè, «si bé es carrera d'espinas», l'«home es deu als seus semblants», ja que «per fer bé hem vingut al món» (Carcassona, 1885: 10). En concret, promou el regeneracionisme:

> Á la llum del sigle actual,
> que l' progrés tè per ensenya,
> las venas caurán dels ulls,

la ignoránsia i la malésa
fugiran avergonyides
y l' mòn seguirá la senda
de la sèva perfecciò. (Carcassona, 1885: 26)

Encara que, a més de demanar de retre «tribut» al «progrès», invoca que «la providencia / Divina que al home ha fèt / Duenyo y senyor de la terra, / se complau, cúant véu que l'home / perfeccionantse s'elèva!» (Carcassona, 1885: 26), desperta les reticències del rector, que, amb, l'alcalde, s'arroga la representació de la Junta d'Instrucció, al·legant que els quatre caps de família que falten per llei hi estarien d'acord.

Examinat l'únic dels alumnes amb paper en l'obra, Benet, de dotze o tretze anys, se'n donen per bones les respostes sobre la data de casament dels Reis Catòlics («1479», segons es creia, encara que es va celebrar deu anys abans), la divisió provincial de l'Estat espanyol i els manaments de l'Església, exceptuant que el cinquè sigui «pagar be y religiosament á tots los mestres d'estudi, á fi de impedir que'ls pobrets pugan com are morirse de gana» (Carcassona, 1885: 26).

En sentir això, volen empresonar el nen, però el mestre confessa que va introduir la modificació perquè «sols misèria i privacions / Tè per paga l'mestre que es / mes que mestre sacerdot». Volen destituir-lo, però el cessat és l'alcalde, pel governador (Carcassona, 1885: 29), gràcies a la influència del progressista don Mariano, a qui el mestre havia salvat la vida a la Batalla del Gra (1837) (Carcassona, 1885: 8–9). La resolució obeeix, doncs, a un deure de gratitud com en *Tal faràs, tal trobaràs* (drama estrenat 4 d'abril de 1865 al Principal), d'Eduard Vidal i Valenciano.

6.3 L'experiència escolar de Guimerà

Miracle (1958: 99, 139–140 i 147–167) ha aportat algunes dades de l'educació de Guimerà a Tenerife, al Vendrell i a Barcelona. Joan Ramon i Soler (1894: 1) havia recordat que el mestre de Guimerà al Vendrell havia estat Josep Nogués, mentre que Caravaca (1933: 47) havia asseverat que ho havia estat Cruzat. Josep Aixalà (1933: 1) va confirmar el primer mestre, però va negar el segon. Neus Oliveras (2021: 11), a partir de documentació municipal d'instrucció pública de l'Arxiu Històric del Baix Penedès, arriba a la mateixa conclusió i concreta que Josep Nogués i Vernet, després d'ha-

ver treball disset mesos en una escola privada del Vendrell, es va fer càrrec de la municipal l'1 d'abril de 1855.[6]

Guimerà dels catorze als disset anys (1859–1862) va ser alumne intern del Col·legi de Sant Antoni de l'Escola Pia de Barcelona (Guimerà, 1910; Miracle, 1958: 1947–1967; Vall, 2000: 309 i 2002: 136 i Oliveras, 2021: 12–13). En el fons de Guimerà de la BC, 21, a més de correspondència seva des de l'internat, es guarda documentació sobre les despeses del pare i els títols seus i del germà, ambdós amb la qualificació d'«óptimo», expedits l'abril de 1862. Segons han tingut l'amabilitat de confirmar-me a l'Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya, no se'n conserva documentació, perquè va ser destruïda pels revolucionaris, si bé es disposa d'abundants documents i bibliografia sobre història de l'ordre, que, juntament amb els escrits juvenils de Guimerà, permeten de fer-se idea de la formació.

6.4 Altres pedagogs en l'obra de Guimerà

Encara que no he rellegit tots els seus escrits en funció d'aquest aspecte, en recordo diverses referències a l'escola. En els seus dos contes coneguts en català, hi apareix un mestre. En «El gos de casa», Don Laureano pega «cops de regle» a aquest animal i al nen, per haver-lo amagat al pupitre (Guimerà, 1978, 1166).[7] En canvi, el mestre d'«El Nen Jueu», per protegir-lo, el feia seure «al costat seu damunt de la mateixa tarima, preferència que acabà de fer-lo odiós als altres xicots i que avergonyint-lo el convencia de que no era com els altres», o el feia sortir abans de classe a fi d'evitar que els condeixebles el maltractessin, i no s'estava d'exhibir-lo als forasters fent-li recitar el *Credo*, emfasitzant els passatges que no admetria un judaista (Guimerà, 1978: 1172). En definitiva, «tot posant la veu grossa per a dir que com a home de lletres no tenia les preocupacions de la classe ignorant, contribuïa de bo i millor a que els odis contra el Nen Jueu s'arrelessin» (*ibid.*). En ambdós casos, la pedagogia no és, doncs, precisament adequada.

6 Jaume Ramon i Vidales (1982) va estudiar la «Instrucció pública» al Vendrell, però no més enllà del primer terç de segle XIX. A la Casa Museu Àngel Guimerà, del Vendrell, s'han conservat alguns llibres escolars seus (Miquel, 1995: 13).

7 Miracle (1958: 140) considera que s'inspira en l'esmentat Cruzat i Maria Ramon (1995: 36) assegura que el nom de pila d'aquest mestre coincideix amb el del personatge i que l'acció, tot i no especificar-se el poble, se situa al Vendrell: «El cementiri vendrellenc és a l'altra banda de la Riera, i s'hi anava pel camí estret que descriu Guimerà». En tot cas, la inspiració en la seva escolarització al Vendrell és probable.

En la comèdia *La sala d'espera*, Donya Esperanceta, sense saber-ho tot, com es pressuposa pel sol fet de ser mestra (Guimerà, 1978: 767 i 777), té una cultura que contrasta amb la ignorància general i, perspicaçment, aconsegueix de desfer un matrimoni de conveniència. Similarment, en el drama *En Pólvora*, es pensa en «el senyor» mestre per «guarnir» el programa de la festa, reconeixent-li la superioritat cultural i fent-lo participar de la comunitat (Guimerà, 1975: 1258). També té fama de «sàvia» la protagonista de *Maria Rosa*, a qui «una mestra l'havia tinguda d'ajudanta a estudi, perquè deia que era molt eixerida», però, en morir, la van acomiadar i no va poder arribar «a gran senyora» (Guimerà, 1975: 1290).

En *Mossèn Janot*, la pubilla Rosó fa classes al seu enamorat bover, condició social que li ha dificultat d'accedir a l'educació (Guimerà, 1975: 1441 i 1453–1455). Molt distint d'aquest clergue, és el del projecte *Mossèn Dimoni*, fill d'un «mestre d'estudi», que, «per complir un vot», el va enviar al seminari (plec citat, f. 1v, <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/792> [22.08.2024]). En *La pecadora* (Guimerà, 1978: 84–85), la bonhomiosa i «pobreta» Montse ensenya «a les nenes del poble», per bé que «de vegades», com que no té diners per «fer foc», fa «massa fred a costura», però la protagonista els llegarà el seu xalet i diners (Guimerà, 1978: 107).

En *Alta banca* (Guimerà, 1978: 629), el banquer Gabriel confessa que va anar «molt poc a estudi» (si bé Baldomero matisa que «s'ha instruït fora del poble») i que va clavar una agulla a la cadira del «mestre», per la qual cosa van castigar, injustament, un company de classe, antecedents que caracteritzen ja el personatge. En diverses obres de Guimerà, apareixen, doncs, esporàdicament, diversos tipus de mestres i d'alumnes. Hi destaca un cert prestigi social de la figura del mestre i que tres docents siguin dones.

6.5 Cosme Arnabó, com a pedagog

El protagonista de *La farsa* és un mestre d'un «estudi municipal», que, a més de passar-se «els dies feiners espotregant bordegassos», ofereix classes gratuïtes per a adults els diumenges (Guimerà, 1978: 799), si convé, pagant-ne el material (Guimerà, 1978: 802), més enllà de l'obligació d'ensenyar els pobres establerta en alguns contractes (Ramon, 1982: 158–161).[8] Fins i tot

8 Antoni Carbonell anota que en la primera edició de *Maria Rosa* (Guimerà, 1983: 34) figurava la forma «espotragar-se», en lloc d'«esfotrassar-se». Només he trobat un verb similar a *espotragar* en els diccionaris que he consultat: *espotracar-se* ('escarrasar-se'), recollit a Barcelona (Griera, 1941: 280). Sense entrar en especulacions lexicològiques, el sen-

treballa en la seva onomàstica, fet que permet situar l'inici de l'obra el 27 de setembre, quan se celebrava aleshores, un dia després que actualment. El nom pot simbolitzar el generós humanitarisme comú al del metge que li és patró, el qual corrobora que hagués costejat una sopa diària popular durant l'última epidèmia de còlera.[9] Guimerà en va viure diversos brots i va referir-s'hi en altres obres (Miracle, 1958: 125–128; Vall, 1999: 309, 325 i 332; Ventura, 1995; Oliveras, 2024b, 8–9).

Cosme impartiria classes també als vespres si no sabés que els alumnes surten «del treball cansats» i es deuen a la família, que considera «el primer de tot al món», perquè, «sense», «no hi ha ciutadans rectes» (Guimerà, 1978: 802). Tot i la complexa vivència familiar de Guimerà, aquesta proclama, com ha remarcat Josep M. Domingo (2010: 149), respon al «familiarisme»», «integrat en tota mena de discurs d'ordre». El pare de Cosme tenia un magatzem, però es va morir del disgust que li va causar ser robat pel caixer (Guimerà, 1978: 809). Ell, ja vidu, viu a l'escola amb la filla i una germana, que vol allunyades de les classes (Guimerà, 1978: 803).

Es considera un «sacerdot» –imatge tòpica que hem trobat en el títol de la comèdia de Carcassona– que «transforma el ser incivil en home digne, en bon ciutadà» (Guimerà, 1978: 803). Conscient de la tasca civilitzadora, no s'està de dictar pensaments, com «Los pueblos..., con su indolencia..., son responsables... de las faltas de sus gobiernos» (Guimerà, 1978: 802), que presenta com a seu, encara que la idea ha estat atribuïda a diversos autors, particularment al contrarevolucionari Joseph de Maistre, que va sentenciar «Toute nation a le gouvernement qu'elle mérite».[10]

La citació, a més, mostra la diglòssia del castellà a «la escuela» (Guimerà, 1978: 809), en contra del que havia reivindicat Guimerà (1978: 1209) el 30

tit i les connotacions que pren en la frase són deduïbles. Malauradament, no he pogut localitzar el «Diccionari-Vocabulari, manuscrit per Àngel Guimerà» (Fundació Carulla-Font, 1974: 61). En el fons Guimerà de BC, solament es guarda un full doblegat per la meitat que en l'inventari s'ha descrit com una «llibreta amb anotacions manuscrites sobre lèxic, que inclou termes sobre botànica», que, a més, comprèn minerals i fenòmens meteorològics, que comencen per *g* (9/5, 3), com han tingut l'amabilitat de confirmar-me Anna Gudayol, cap de la Secció de Manuscrits, i Ramon Molins, que en va elaborar un primer inventari.

9 Etimològicament significa 'ornat'. Es diuen així també dos altres personatges de Guimerà: el fill de l'alcalde de *La Baldirona* i l'hereu de l'obra inacabada *La Nit de Nadal*, de la qual m'ocupo en un altre article, sobre el topònim imaginari de *la Rigala*. No especularé sobre la significació del cognom.

10 <https://www.histoire-en-citations.fr/citations/joseph-de-maistre-toute-nation-a-le-gouvernement-qu-elle-merite> [22.08.2024].

de novembre de 1895 en el polèmic discurs presidencial a l'Ateneu Barcelonès. El 1877 ja figurava entre els socis del Patronat de l'Ensenyansa Catalana (Verrié, 1981: 85). La seva signatura és la cinquena de l'àlbum de l'entitat amb el lema «La ciencia pedagógica reclama que s'instruheixi als noys en la llengua que coneixen», iniciat aquell any pel pedagog Francesc Flos i Calcat (BC, ms. 346, f. 1v, <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/manuscritBC/id/18933> [22.08.2024]), que el 22 de desembre del 1898 va fundar l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

Cosme, sense ser un retrògrad, no és un lliurepensador laïcista. No solament compleix els «preceptes de la Santa Mare Església» (Guimerà, 1978: 814), sinó que dicta als alumnes la frase «[¡]Oh Señort[*sic*], [que] vuestros caminos son suaves[!]», de les *Exclamaciones o meditaciones del alma a su Dios*, de Teresa de Jesús (Guimerà, 1978: 802), la qual, a més de donar nom a una antiga fira del Vendrell, inspira un projecte guimeranià (Toldrà, 2014).

El regeneracionisme de Cosme queda lluny del de Joaquín Costa i no es vincula tampoc a la Institución Libre de Enseñanza, tot i compartir-ne, vagament, cert idealisme. De totes maneres, abans de l'Escola Moderna de Ferrer i Guardia, té clara la funció social de la pedagogia. En correspondència a la seva dedicació, els alumnes no tan sols el respecten –fins i tot el tracten alhora de «senyor» i de «don» (Soler, 2017: 25)–, sinó que l'estimen amb devoció (Guimerà, 1978: 802–803).

7 L'intel·lectual i la política

Malgrat tot i en certa mesura, Cosme encarna, modestament i de manera limitada, el rol d'intel·lectual enfrontat al poder. De fet, si bé en part la concepció és ancestral, es desenvolupa ja a inici del XIX (Casassas, 1999) i el terme és va encunyar abans –justament el 1898 n'és un any clau per a la difusió– a ran de l'afer Dreyfus (Oriol, 2015; González-Antó, 1992; Coll, 1994; Pons, 1997) i, en el context hispànic, per la crisi de la Guerra de Cuba (Fox, 1998; Duran, 1999). Gallén (2000: 168) ha qualificat Cosme d'«una mena de Dr. Stockman [protagonista d'*Un enemic del poble*, d'Ibsen] anostrat», suggerint les diferències respecte al model. Ha insistit en la comparació Ciurans (2016: 140), salvant les «moltes distàncies ideològiques i polítiques». Ho ha fet també Bacardit (2020: 571 i 573), bo i remarcant que, tot i la «intransigent integritat» de Cosme, «l'entendriment sentimental envers els personatges» de Guimerà «ens allunya dels matisos i les contradiccions que Ibsen és capaç de mostrar».

Baltasar, interessat per la «requesta» que Cosme té «al barri», el proposa per regidor, mitjançant Daniel, alumne que en pretén la filla (Guimerà, 1978: 804–805). No s'explicita l'adscripció de les faccions, però la dona del cacic considera que no rebrien servidors com els seus a casa de «don Antonio [Cánovas]» ni en la de «don Práxedes [Sagasta]» (Guimerà, 1978: 819), en un ordre que podria indicar quin és el cap del marit.

Cosme primer refusa de presentar-s'hi, al·legant que «un mestre municipal» no pot ser regidor, però el cacic assegura que ja ho legalitzaran i addueix un argument que el commou: «Vol vostè el bé de la ciutat, o vol que mani la gent dolenta?» (Guimerà, 1978: 814–815) Mentre que un cínic baró assegura que «todo consiste en la sociedad moderna en ver quién engaña a quién» (Guimerà, 1978: 823), Cosme, quan sap que es vol cometre frau a favor seu i adonant-se que el volien perquè «defensés interessos deshonrosos», no dimiteix, sinó que continua presentant-se pel seu compte a fi de defensar «la gent de bé» del caciquisme (Guimerà, 1978: 832–833), al qual retreu haver-se apoderat «indignament» dels «primers llocs» i dels «diners de la nació» (Guimerà, 1978: 841). Com que es reprodueixen els tripijocs, trenca l'urna de l'escola, convertida en col·legi electoral, i és detingut (Guimerà, 1978: 844–845).

8 La recepció

8.1 El públic

Convé tenir present que la concurrència del Romea era menestral (a la platea i a les llotges) i obrer (al segon pis), segons remarca Josep Bernad i Duran (1899: 58), reivindicant que la «il·lustració» d'aquestes classes a Catalunya era «bastant sólida». A grans trets, podia ser així, amb el benentès que la realitat és més complexa que aquesta mena d'esquematitzacions sociològiques. Bernad (1899: 29) precisa que el públic de *La farsa* estava compost «en sa majoria per literats, artistas y polítichs».

De totes maneres, encara que Guimerà a vegades escriu pensant en un determinat teatre i fins i tot en el repartiment, el lloc de l'estrena podia ser eventual. En tot cas, la comicitat de l'obra encaixa amb els gustos tradicionals del públic del Romea, tot i que no era ja el dels inicis de Frederic Soler. La majoria de publicacions constaten els aplaudiments a l'autor, que va haver de sortir diverses vegades a l'escenari. La segona representació s'anuncia recordant que una ovació de la primera va durar de deu minuts (*La Vanguardia*, 2 de febrer de 1899, 7).

8.2 Les valoracions

L'escenografia del Romea tenia limitacions. Bernad (1899: 54–55) assenyala que, en l'acte últim, «s'estrenà una aforada de sala qu'arribava á mitja altura de l'escena, deixant veure al espectador un mar de cordas y bambalinas per dalt y dos bastidors per la porta corresponent á la dreta de l'espectador» i retreu també les deficiències del mobiliari i vestuari. No entraré en l'actuació, que va ser força elogiada, destacant sovint Enric Borràs.

En canvi, les valoracions de l'obra en si van ser diverses, intervenint-hi molt qüestions ideològiques. *La Renaixensa* 7702, 1 de febrer, 733–734, es va limitar a explicar-ne l'argument i lloar-ne la representació. *El Diluvio*, 1 de febrer, 4–5, que en va fer una dura crítica, en què arriba a considerar «tonto» el mestre, atribueix la bona acollida als incondicionals i imagina que en una llotja hi havia Garcia Victory, secretari del cap dels liberals a Catalunya, rient de la ingènua representació dels seus fraus. *La Publicidad*, 1 de febrer, 3, atribueix els aplaudiments merament a la ridiculització dels referents reals i *La Tomasa* 545, 9 de febrer, 72, els considera, amb un fàcil joc de paraules, una «farsa», perquè l'obra, a diferència de les que Guimerà estrena a Madrid, és «xavacana», a més d'inversemblant.

La Dinastía, 5 de febrer, 2, presenta *La farsa* com «un artículo de periódico de oposición, en tiempo de elecciones, puesto en escena». El *Diario de Barcelona* 52, 1 de febrer, 1291–1292, prefereix la part còmica a la tràgica, a la qual retreu, en particular, la inversemblant innocència de Cosme, que, pel seu ofici, hauria de conèixer millor la situació. *La Vanguardia*, 1 febrer, 4 –en una nota signada «P.», que pot correspondre a Ramon Pomés i Soler (Manent / Poca, 2013: 346)–, en remarca el «vigor» en el tractament del tema, per damunt d'aspectes que poden semblar convencionals o caricaturescos.

En el mateix diari, 5 de febrer, 1, Josep Roca i Roca retreu a Guimerà que no sempre s'hagi cenyit a l'«estudio escrupuloso del natural», sinó que s'ha deixat endur pel «sentido hiperbólico», per la «imaginación fogosa», que el caracteritza, sense aconseguir sempre la contundència satírica, per més que domini la comèdia. Desenvolupa aquesta crítica, amb el conegut pseudònim de «P. del O.», en *L'Esquella de la Torratxa* 1048, 10 de febrer, 82–83, retraient, en particular, que «el redemptor», és a dir, el mestre, a més de ser «un pobre home», es «mou també dintre d'un camp ben pobre». Bernad (1899: 31) considera també que «el protagonista es fals», perquè «hi ha contradicció entre s'ilustració i experiencia y sas resolucions prácticas, con-

tradicció que desfigura per complert la veritat del personatje, fent nula s'individualitat».

Felip Dalmases Gil, en *Lo Teatro Regional* 365, 4 de febrer, 45, s'havia avançat a aquests retrets (també pel que fa a la incorruptibilitat de Méndez), justificant-los per l'«encarnació de un símbol, de la doctrina de justicia y moral que precisa inculcar al poble». *Lo Teatro Català* 403, del mateix dia, 2, no hi troba altre defecte que el tipus de protagonista. *La Veu de Catalunya*, 2 de febrer, 1, si bé prefereix el Guimerà dramàtic o tràgic, relaciona el nombrosíssim públic amb l'expectació suscitada no solament per l'obra, sinó també pel tema, i en valora el tractament («*castigat ridendo mores*») de les «ridiculesas del servilisme».

L'Atlàntida 73, 4 de febrer, 2 i 5–7, atribueix l'èxit a haver sabut plasmar teatralment el tema, superant els precedents, amb l'atractiva figura del mestre honest. L'endemà, en *Lo Somatent*, 1, Pin i Soler, que havia anunciat la ressenya a Guimerà (Miracle, 1958: 495), qualifica *La farsa* d'obra mestra, si bé en censura en part el «predicament», i considera deliberada la innocència del protagonista. *El Vendrellense*, 16 d'abril, 2, fins i tot demanarà un Cosme per a cada poble.

9 Conclusió

Guimerà, que, després de l'ensenyament escolar a Tenerife i al Vendrell, va estar intern als escolapis de Barcelona, planteja la figura del pedagog de manera variada en la seva obra. En la comèdia *La farsa*, en què s'hi centra més, crea un docent distint en diversos aspectes (sobretot perquè està menys marcat per la misèria) de precedents com *Lo mestre de minyons*, de Josep Feliu i Codina, *Lo sacerdoci del magisteri*, de Bartomeu Carcassona, comèdia amb la qual coincideix pel que fa a la metàfora tòpica que la intitula, i *Lo mestre d'escola*, de Bernabé Llorens Collell.

S'ha pogut remuntar la concepció de *La farsa* a l'inici de 1892, ja amb aquest títol, tot i que Guimerà pensarà titular-la també *Lo cacic* i *La tupinada*. Aquesta data la trasllada del final del període de plenitud al començament, advertint de les discrepàncies entre la cronologia de la representació respecte a la de la creació, les quals cal tenir en compte per a la periodització de la trajectòria teatral de Guimerà. Ja l'anunci del projecte va despertar grans expectatives, per bé que també s'hi va ironitzar –fins i tot es va parodiar– abans que s'estrenés al Romea el 31 de gener de 1899.

En *La farsa*, Guimerà, potenciant la seva vena còmica, caricatura acèrrimament i de manera grotesca el sistema de la Restauració. De totes maneres, com que, segons dedueix Romero Salvador (2021: 191), «el caciquismo no deja de ser sino la plasmación en la vida política de las diferentes relaciones de poder entre los individuos y los grupos humanos», més enllà de la conjuntura política, satiritza també els costums, sobretot la hipocresia, amb la seva habitual sensibilitat ètica i promovent la regeneració mitjançant el compromís de l'intel·lectual, encara que la personalitat de l'humil mestre protagonista dificulti un plantejament profund de la qüestió i també una projecció més nítida de la posició de Guimerà.

Ja decidiran els dramaturgs si l'obra, tot i les seves limitacions, és recuperable per a l'escena. En tot cas, l'interès històric n'és evident i manté certa actualitat: d'una banda, el caciquisme, encara que pugui ser més subtil, persisteix, no tan sols en l'àmbit polític; de l'altra, la concepció regeneradora de la pedagogia contrasta amb la crisi de l'ensenyament, en què sovint la funció del professor és degradada.

Bibliografia

Aixalà, Josep (1933): «Des de la Havana», *El Baix Penedès* 1432, 16 de setembre, 1–2.

Anguera, Pere (1999): «El pensament polític d'Àngel Guimerà», in: íd.: *Literatura, pàtria i societat. Els intel·lectuals i la nació*, Vic: Eumo, 29–155.

Aulet, Jaume (2000): «El teatre català durant l'any 1898. Un incipient intent de modernització», in: *1898: Entre la crisi d'identitat i la modernització. Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, 20–24 d'abril 1998* II, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 131–153.

Bacardit, Ramon (2006): «Els finals d'obra en Guimerà», *Pausa* 24, juliol, 85–92.

— (2009): *Tragèdia i drama en l'obra d'Àngel Guimerà*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2023): *Primera lliçó sobre Àngel Guimerà*, Barcelona / Lleida: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida.

Barrasa Pinedo, Josep-Lluís (2011): «La gana dels mestres d'escola», *Revista de Girona* 269, 46–50.

Bernad i Duran, Josep (1899): *Teatre Catalá (instalat en el de Romea). Temporada de 1898 á 99. Empresa, autors, actors, decorat, publich. Estudi*, Barcelona: Imp. de Francesch Badia. Se n'ha recollit un fragment in: Foguet, Francesc / Gallén, Enric / Gibert, Miquel M. (ed.) (2011): *El debat teatral a Catalunya. Antologia de textos de teoria i crítica dramàtiques. Del Modernisme a la Guerra Civil*, Barcelona: Diputació de Barcelona / Institut del Teatre, 151–153.

Bofarull i Terrades, Manuel (1989): «Ramon Ramon i Vidales, un saineter del Penedès», *Miscel·lània Penedesenca* 13, 393–420.

— / Castejón Domènech, Nativitat / Ferrando i Romeu, Pere / Solé i Bordes, Joan (2018): *Vida i obra dels germans Ramon i Vidales. Una família d'impressors del Vendrell*, Barcelona [/El Vendrell]: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Consell Comarcal del Baix Penedès.

Caravaca, Francisco ([1933]): *Ángel Guimerá. Poeta de Cataluña*, Barcelona: Maucci.

Carcassona, Bartomeu (1885): *Lo sacerdoci del magisteri. Comedia en un acte y en vers premiada en lo Certámen de la Verge de les Mercés baix lo títol de* Los sacerdots d' Avuy *l'any 1879*, Barcelona: Tipografía Espanyola.

Casassas, Jordi (coord.) (1999): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808–1975)*, Barcelona: Pòrtic.

Cassany, Enric (ed.) (1987): *Quadres de costums urbans del vuit-cents*, Barcelona: Edicions 62.

Cattini, Giovanni C. (2019): «"... i tant drets com caiguts poble serem". Àngel Guimerà i els inicis del catalanisme polític», in: *Guimerà: ideologia i pensament*, Lleida / El Vendrell: Punctum / Ajuntament del Vendrell, 13–[57].

Ciurans, Enric (2016): *La naturalesa en el teatre de Guimerà. Una proposta de lectura*, Barcelona: Universitat de Barcelona.

Coll i Amargós, Joaquim (1994): *El catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus 1894–1906*, Barcelona: Curial.

— / Llorens i Vila, Jordi (2000): *Els quadres del primer catalanisme (1882–1900)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Curet, Francesc (1967): *Història del teatre català*, Barcelona: Aedos.

Domingo, Josep M. (2010): «Pin i Soler, de la novel·la al teatre. A propòsit de *Sogra i nora*», in: Domingo, Josep M. / Cabré, Rosa (ed.): *C'est ça le théâtre! Josep Yxart i el teatre del seu temps*, Lleida: Punctum, 137–172.

— / Gibert, Miquel M. (ed.) (2000): *Actes del Col·loqui sobre Àngel Guimerà i el teatre català al segle XIX*, Tarragona: Diputació de Tarragona.

Duran Tort, Carola (1999): *Propostes del catalanisme intransigent. Debat sobre Espanya, Cuba i Catalunya (1890–1899)*, Barcelona: Rafael Dalmau.

Escribe, Enrique (1848): *La farsa. Comedia en cinco actos. Escrita en francés por Mr. Enrique Escribe con el título de El Puff, ó mentira y verdad,* Madrid: Imprenta de José María Repullés.

Fàbregas, Xavier (1969): *Teatre català d'agitació política*, Barcelona: Edicions 62.

— (1971): *Àngel Guimerà. Les dimensions d'un mite*, Barcelona: Edicions 62.

Fox, Inman (1998): «El año de 1898 y el origen de los "intelectuales"», in: íd.: *Ideología y política en las letras de fin de siglo (1898)*, Madrid: Espasa Calpe, 13–23.

Fundació Carulla-Font (1974): *Àngel Guimerà (1845–1924)*, Barcelona: Editorial Barcino.

Gallén, Enric (1997): «Guimerà i Vilanova, sainetistes. Notícia d'una recepció», in: *Escalante i el del segle XIX (Precedents i pervivència)*, València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Abadia de Montserrat, 97–115.

— (2000): «Realisme en el teatre de Guimerà», in Domingo / Gibert (ed.), 155–172.

— (2022): «Guimerà i el teatre espanyol», in: *Guimerà i el teatre espanyol*, Lleida / El Vendrell: Punctum / Ajuntament del Vendrell.

González-Antó, Violant (1992): *Recepció de "l'affaire Dreyfus" i de la campanya de Zola en sis diaris barcelonins de l'època –gener 1898–*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (treball de recerca).

Griera, A[ntoni] (1941): *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya* VI, Barcelona: Edicions Catalunya.

Guastavino, Guillermo (1969): «Doce cartas de Guimerà», *Revista de Literatura* XXXV:71–72, 53–72.

Guimerà, Àngel (1899a): «Catalanistas», *La Renaixensa*, 15 de gener, 343–344. Reproduït en diverses publicacions catalanistes.

— (1899b): *La farsa. Comèdia en tres actes y en prosa*, Barcelona: Imprenta «La Renaixensa».

— (1910): «Recort al Pare Sallarés», in: *Homenatge al P. Sallarés*, Sabadell: J. Canals, 127–129.

— (1975): *Obres completes* I, Barcelona: Selecta.

— (1978): *Obres completes* II, Barcelona: Selecta.

— (1983): *Maria Rosa*, Barcelona: Edicions 62.

— (2020): *Deu obres*, Tarragona: Arola Editors.

Heylli, Georges (1887): *Dictionnaire des pseudonymes. Nouvelle édition entièrement refondue et augmentée*, París: Libraires de la Société des Gens de Lettres.

Lockroy [Simon, Joseph-Philippe] /Anicet-Bourgeois [Bourgeois, Auguste-Anicet] (1841): *Le maître d'école. Vaudeville en un acte*, París: Henriot et C.ie

Llorens Collell, Bernabé (1894): *Lo mestre d'escola. Monólech original i en vers*, Sant Feliu de Guixols: Imp. y Llibr. de Octavi Viader.

Manent, Albert / Poca, Josep (2013): *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*, Lleida: Pagès.

Martínez Grimalt, Joan Tomàs (2016): *El conflicte social en el teatre català del tombant de segle (1890–1909). Identitat de classe, moral social i debat polític*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Martori, Joan (1995): *La projecció d'Àngel Guimerà a Madrid (1891–1924)*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2000): «Les paròdies del teatre de Guimerà», in Domingo / Gibert (ed.), 241–251.

— (2024): *Àngel Guimerà a Buenos Aires. Arrelament i internacionalització*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (en curs de publicació): *Vuit paròdies del teatre d'Àngel Guimerà: Text i context teatral* (Premi Teresa Cunillé).

Miquel i Mañé, Miquel (1995): «Cal Ximet. Casa pairal dels Guimerà», in: *Guia de la Casa Museu Àngel Guimerà*, El Vendrell: Ajuntament del Vendrell, 11–25

Miracle, Josep (1958): *Guimerà*, Barcelona: Aedos.

Moisand, Jeanne (2013): *Scènes capitales. Madrid, Barcelone et le monde théâtral fin de siècle*, Madrid: Casa Velázquez.

Oliveras Samitier, Neus (2017): *Ramon Ramon i Vidales, una mirada vilatana (El Vendrell, 1857–1916). Estudi del llegat de la família Ramon a l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès*, Barcelona / El Vendrell: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Consell Comarcal del Baix Penedès.

— (2021): «Els orígens poètics de Guimerà, Els anys de formació del poeta», in: *Guimerà i la poesia del seu temps*, Lleida / El Vendrell: Punctum / Ajuntament del Vendrell.

— (2022): *Dones del segle XIX al Vendrell i presència de Carme Karr*, El Vendrell: Ajuntament del Vendrell.

— (2024a): «Agustí Guimerà Fonts», *Revista de Catalunya* 325, 69–79.

— (2024b): [Introducció], in: Guimerà, Àngel: *Rosa de Lima i altres proses*, Barcelona: Adesiara, 7–26.

Oriol, Philippe (2015): «L'engagement des intellectuels dans l'affaire Dreyfus», *Humanisme* 307, 38–43.

Poblet, Josep M. (1967): *Àngel Guimerà*, Barcelona: Bruguera.

Pons, Margarida (1997): «Zola i la premsa catalana en llengua catalana», in: Saillard, Simone / Sotelo Vázquez, Adolfo (ed.): *Zola y España*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 29–33.

Ramon i Caballé, Maria (1995): «Guimerà i el Vendrell», in: *Guia de la Casa Museu Àngel Guimerà. Cal Ximet, la casa pairal*, El Vendrell: Ajuntament del Vendrell, 34–39.

Ramon y Soler, Joan (1894): «Àngel Guimerà. Biografia», *El Vendrellense* 116, 16 de desembre, 1–2.

Ramon i Vidales, Jaume (²1982): *Vendrell històric. Recull d'escrits, articles i notes del qui fou notari de la vila*, El Vendrell: Patronat Cultural del Vendrell, 157–162.

Ramon i Vidales, Ramon (1902): *Lluyta de cacichs, ó, Las eleccions de regidors. Saynete de malas costúms*, Barcelona: Lo Teatro Regional. Reedició: Barcelona: Llibres de l'Índex, 2015.

Romero Salvador, Carmelo (2021): *Caciques y caciquismo en España (1834–2020)*, Madrid: Catarata.

Soler, Maridès (2017): «"Josep és el nom més senyor que hi ha!": onomàstica literària guimeraniana», *Revista de Lengua y Literatura Catalana, Gallega y Vasca* XX, 13–39.

Tahull, Joan / Montero, Iolanda / Molina, Fidel (2016): «Segle XIX. Esperances i fracassos de la modernitat a l'educació. Situació d'Espanya», *Historia Social y de la Educación* V:1, 26–51.

Toldrà, Maria (2014): «Un projecte frustrat d'Àngel Guimerà sobre santa Teresa», <https://castellinterior.com/2014/10/28/un-projecte-frustrat-dangel-guimera-sobre-santa-teresa> [22.08.2024].

Vall i Solaz, Francesc Xavier (2000): «La poesia històrica de Guimerà», in Domingo / Gibert (ed.), 307–332.

— (2002): «Joaquim M. Bartrina i Àngel Guimerà», in: *Joaquim M. Bartrina, entre les raons poètiques i les científiques*, Reus: Arxiu Municipal de Reus, 113–136.

— (2024): Terra baixa, *d'Àngel Guimerà. Realitat i mitificació*, Bellaterra: Dipòsit Digital de Documents de la UAB, <https://ddd.uab.cat/record/300033> [27.08.2024].

Ventura, Joan Anton (1999), «Primers ensaigs poètichs de Guimerà. Els anys de formació del poeta», in: *Àngel Guimerà*, El Vendrell: Comissió de l'Any Guimerà, s. p.

Verrié i Faget, Jordi (1981): *Continuïtat pedagògica catalana durant els segles XVIII a XIX*, Barcelona: Grup Promotor de l'Ensenyament i Difusió en Català.

Francesc Xavier Vall i Solaz, Universitat Autònoma de Barcelona, Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània (2021 SGR 00119), Departament de Filologia Catalana, Edifici B, 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès) (ES), <Francesc.Vall@uab.cat>, 0000-0002-8521-9639.